

Planlegging på steder som allerede er der

Michael 2018; 15: 140–53.

Det meste som skjer av by- og stedsplanlegging i Norge berører områder som allerede er bebyggt eller i annen bruk. Dagens politiske samstemmighet om å bygge tett rundt trafikknutepunkter gjør dette faktisk stadig viktigere. Det blir i økende grad nødvendig å ta hensyn til bygg og strukturer som allerede eksisterer. Når utbygging skal skje der det er noe fra før, er det ikke bare økonomiske og praktiske forhold som krever slike hensyn. Det kan like mye være de mer umålbare sosiale og kulturelle forhold som knytter seg til stedet.

Da jeg var en ganske ung student i 1950-årene, hørte jeg en forelesning som jeg ikke glemmer. Det var filosofen Arne Næss (1912–2009) som spant rundt hvordan samfunnet ville bli, dersom vi planla det ut fra sjøfuglenes behov. Dette var lærerikt. Tenkesettet måtte bli annerledes, dersom det var andre hensyn å ta enn de man var vant til og oppfattet som viktigst, og kanskje som de eneste man måtte bry seg om. Næss' tanker og logikk fikk varig verdi for meg.

Det er ikke sjøfugl det snakkes mest om i i vår tids offentlige ordskifte om steds- og byplanlegging. Det trenger seg likevel fram en verdidebatt som fører til at det må legges mer vekt på andre hensyn enn dem som hittil har veid tyngst.

I tillegg til verdier som klima, tradisjoner og estetikk kommer *helse og trivsel*. Men helse og trivsel får en annen betydning nå enn den gang det mest var miserable boligforhold, smittefare og relativt lett målbare forureningsfaktorer man bekymret seg for. Vi har fått en *ny folkehelse* med sterke innslag av subjektiv sykdomsoppfatning og overganger fra det fysiske og psykiske sykelige til det vanskelig definerbare, men høyst levende begrep *trivsel*.

Når helse og trivsel rykker oppover som planleggingspremiss, stiller samsvaret med estetiske preferanser, selvrealiseringsbehov og andre «myke»

faktorer nye krav både til planprosessen og utformingen av de fysiske omgivelsene. Det er da én ting å kunne drive områdeplanlegging på steder der det er lite eller intet av inngrep fra før, en helt annen ting å skulle planlegge prosjekter i bebygde områder, der tidligere planlegging kanskje hadde helt andre forutsetninger, og der eksisterende strukturer over tid har fått en immateriell verdi knyttet til tradisjoner, identitet og tilhørighet for dem som ferdes der.

Da kan gamle og nye verdier og planleggingsidealer kollidere. Dette er en faktor som bør trekkes fram og problematiseres i seg selv, fordi samfunnsutviklingen går ganske raskt. Man bør da forsøke å dempe de konfliktene som vil oppstå.

De immaterielle verdiene

Kulturminner, gamle hus, veier, grøntarealer og også ubebygde natur har sin immaterielle verdi. Vi behøver ikke gå inn i detaljer om dette her. Hva slags verdier dette er, og for hvem, varierer. Men slike verdier må sannsynligvis nå vurderes grundigere enn før når utbygginger planlegges. Dette kan være krevende. Noen steder får kommunenes plan- og bygningsetater hjelp gjennom overordnede føringer og langsiktige retningslinjer som er fastlagt. Slik er det f.eks. i Oslo, der Markagrensa sparer oss for stadig gjentatte, oppslitende debatter, så lenge det varer. Vi behøver ikke ta markagrensediskusjonen hver gang en større utbygging er på trappene.

De immaterielle verdiene er særlig kompliserte når det gjelder planlegging i områder som allerede er bebygde. Her kommer en mengde faktorer inn, noen som gjenkjennes fra mange andre steder, andre som er høyst lokale. Til å vurdere dette fordres kunnskaper om estetikk, byromsfunksjoner, preferanser, økonomi osv., osv., ikke bare nå, men for lang tid framover. Det trengs også kunnskap om forhistorien, hvordan det er blitt som det er. Slike kunnskaper kan mangle. Eller så er kunnskapene der, men de når ikke fram eller tas ikke i bruk.

Planleggingshistorie er interessant lesning, også fordi det er historien om skiftende verdisyn. Idealene om den tette by med integrerte funksjoner som bosted, arbeid, handel og fritid, ble for knappe hundre år siden avløst av modernismens funksjonsatskillelse. Viktigste prinsipp var da at bolig og arbeidsplass skulle atskilles, noe som ga nye transportbehov. For drøyt femti år siden planla man samfunn som passet best for biler. Nå har vinden snudd mot den kompakte og integrerte by der biler knapt har adgang.

Den som skal planlegge, f. eks. et fortettingsprosjekt der det er eksisterende bebyggelse, må forholde seg til et flertall av skiftende planleggingsideologier i de bestående strukturene og må manøvrere mellom dem.

BYPLAN

Vore byer og deres planlægning

Tidsskrift for byplanlægning, egns- og landsplanlægning

Gøkgunger i redet

FOT. TOBIASSEN

3. NUMMER, 10. ÅRGANG, 1958

55

REDAKTION: TORDENSKJOLDSGADE 3, KØBENHAVN K. NORSK REDAKTION: TRONDHEIMSVEN 5, OSLO

Figur 1: I Norge var bilsalget ennå ikke fritt i 1950-årene. Derfor lå andre land foran oss i å håndtere den økende bilismen i byer som ikke var planlagt for det. Fotografiet utenpå planleggingstidsskriftet Byplan (1958; 10: 55) har en bildetekst som karakteriserer bilene som gjøkunger i redet. Men det tar altså flere mannsaldre før gjøkungene flytter ut. På den annen side gjør de det. De ulike elementene i et steds eller en bys utvikling har en periodisitet som er ulik for hver av dem. Den gode planleggerens oppgave er å få elementene til å fungere sammen til enhver tid, basert på kunnskaper om fortida og kvalifiserte tanker om framtida.

En by eller et tettsted er som en levende organisme der alt er i endring hele tiden, men i ulik takt. Noen byggverk og strukturer lever lenge, andre kort. Før hørte gassverk med i storbyer, men slik er det ikke mer. Stasjons-

byene på landet fikk meierier med liv og røre, men det var før. Trafikk basert på hester kom og gikk, nå er det nykommeren bilen som er på vei ut. Listen over elementer i denne dynamikken er lang, nærmest uendelig.

Hvordan skal man kombinere å være framtidsrettet og å møte nye behov, samtidig som man tilpasser seg den gamle tid og den tid som er akkurat nå? Vi lever tross alt i en verden som er bygd opp gjennom serier av avveininger og avgjørelser. Mange tanker som har vært tenkt tidligere, må antas å ha vært minst like kloke som tanker vi tenker i dag. Da må vi huske at våre forgjengere forsøkte å løse andre problemer enn de vi står overfor i dag. En god løsning tidligere kan være dagens dårlige løsning.

Bevaring gjennom bruk

Det meste av bebyggelsen som omgir oss har allerede en viss alder. For selv det som er nyest, er det gått en del tid siden idé, planlegging og oppføring fant sted og byggeprosjektet sto ferdig og ble tatt i bruk. Noen av de nybygde strukturene kan være tiltenkt helt spesifikke og tidsbestemte funksjoner og ha liten evne til å absorbere endringer til andre formål. Andre har en solid og fleksibel grunnutforming, kan bli til noe helt annet, men likevel bevares som en del av byens eller stedets identitet. Dette har også å gjøre med måten vi bygger på – murbygninger kan vare i hundrevis av år. Mange konstruksjoner og materialer vi bruker i dag har bare en levetid på noen tiår.

Bevaring gjennom bruk der det ligger til rette for det, er derfor et prinsipp som har vist seg gunstig. Dette kan også gi føringer for nyanlegg. Bygg og andre strukturer som har fleksibilitet fra begynnelsen av, slik at ombyggingprosesser kan skje uten tap av helhetsbildet, kan lettere få et langt liv. Samfunnsøkonomisk kan derfor bevaring gjennom bruk både være interessant for å ta vare på det som er verneverdig, og for å bygge det som kan bli verneverdig.

Bygge og bevare – et dilemma?

Den 15. november 2017 hadde Riksantikvaren invitert til et seminar i Bærum Kulturhus i serien «Utviklingsnett». Temaet var *Hvordan bygge og bevare? Byggesaksbehandling i kommunene*. Det var 122 påmeldte. Det var folk fra kommuner over hele landet, fra organisasjoner, foruten andre interesserte. Alle var opptatt av hvordan man skal forene behovet for vekst og utvikling med et voksende behov for å beholde kontinuiteten og kontakten med de lange linjene. Ikke alt kan bevares. Alt gammelt fortjener slett ikke å bevares, men alt nytt blir ikke nødvendigvis bedre ved å rasere det gamle. Kanskje kan nyanlegg simpelthen vinne på harmonisering med det som allerede er der?

Figur 2: For tiden (2018) er Ullevål universitetssykehus i Oslo truet av nedleggelse (9). Administrasjonsbygget med klokketårnet fra 1924 er det som i vår tid ville bli kalt et «signalbygg» som gir anlegget identitet. Likevel er identiteten ikke statisk. Som vist av blant andre Kåresen (9), har en del av identiteten til sykehusanlegget siden åpningen i 1887 vært nettopp den stadige byggevirksomheten og den kontinuerlige tilpasningen til funksjonene. Det kan være et av argumentene for å fortsette i samme spor. (Foto: Øivind Larsen 2018)

Figur 3: Wiener Allgemeines Krankenhaus, åpnet i 1784, da og nå et av Europas største sykehus, fotografert etter at sykehusfunksjonene flyttet til nybygde lokaler. Dette gamle anlegget som hadde vært brukt som sykehus i omtrent uendret ytre form i to hundre år, fikk andre funksjoner i 1998. Inne i bygningene er det nå kontorer og annet som passer bedre med den gamle arkitekturen. Trivelige uterom var det alt fra gammelt av, men nå er det diskret blitt til moderne byrom med utesteder og sosiale møteplasser. Likevel er identiteten til sykehuset fra 1784 bevart. (Foto: Øivind Larsen 2012)

Siden arrangøren var Riksantikvaren, lå seminarets hovedvekt naturlig nok på å kunne bevare, og da innenfor det rammeverket som gjeldende lovgivning, forskrifter og andre regler gir. Det ble gitt en rekke konkrete eksempler som viste hvordan man kunne få inn hensyn til kulturminner, historisk identitet og estetiske verdier, til gagn for trivsel, helse og varig verdi. At det var skjær i sjøen for å komme fram til gode løsninger, ble slett ikke underslått.

Det viktigste resultatet av seminaret var kan hende at så mange hadde møtt opp, var engasjerte og sannsynligvis ville fortsette å være engasjerte. De fleste lot også til å være enige i nødvendigheten av å anlegge en slik bred tilnærming i planleggingssaker.

Men hva er motkreftene? Hvorfor er balansen mellom å bygge og å bevare et dilemma, når så mange var enige? Hva er elefanten i rommet?

Miljøet miljøets fiende?

Hovedtemaet i nummer 1-2018 av tidsskriftet *Fremtid for fortiden* var den nye såkalte «knutepunktfeberen». Dette var nærmere spesifisert ved at norske stasjonsbyer kommer i skvis mellom utbyggerkrav og verneønsker. I sin lederartikkel (1) pekte redaktør Siri Hoem på stasjonsbyenes historiske identitet, fra den gang bebyggelsen rundt stasjonene vokste fram på det som ble knutepunkter da jernbanen revolusjonerte infrastrukturen i landet. Det ligger en tilhørighetsverdi i dette som er lettere å tape enn å verne om.

Som en illustrasjon til dette hadde historikeren Ingeborg Hvidsten (2) sammenliknet Ås og Vestby i Follo sydøst for Oslo. Ås stasjon har fått en «Berlinmur» av blokker mellom seg og landskapet i vest. I Vestbys gamle sentrum er det ennå tid til å ta miljøhensyn.

Mollestad (3) benyttet utbyggingsprosessene rundt Stabekk stasjon i Bærum som eksempel på hvordan en ny politisk allianse kan true bevaring og harmonisering med eksisterende miljøer. Miljøbevegelsen, i denne sak ved representanter for Miljøpartiet De Grønne (MDG), fant nemlig sammen med Høyre og Arbeiderpartiet, ut fra et felles ønske om at folk skal bo i høyblokker rundt trafikknutepunkter av miljøhensyn. Allianser kan skifte.

Det er vel heller ikke denne nye meningskoalisjonen som innebærer de sterkeste kreftene som gjør bygge og bevare til et dilemma fylt av sprengstoff. Det er heller ikke den som er elefanten i rommet.

Tettsteder, helse og bymiljø

Komiteen for geomedisin – mat, miljø, helse i Det norske Videnskaps-Akademi arrangerte den 31. oktober 2017 et symposium med tittelen *Grønn helse i byen – hva betyr grønne omgivelser og matproduksjon i byer for vår helse?* Her stilte professor Geir Aamodt, Institutt for folkehelsevitenskap, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU), Ås, spørsmålet om hvordan man kan skaffe kunnskap om sammenhengene mellom bymiljø og helse (4). Hva er det som virker? Dette er nemlig vanskelig å finne ut.

En nylig gjennomført litteraturstudie viste at tilgjengelig, internasjonal kunnskap om samvariasjon og årsakssammenhenger mellom fysisk miljø på den ene siden og helse og trivsel på den andre, både er vanskelig å tolke og krevende å omsette til norske forhold (5). Men at *grønne områder* i tilslutning til hvor folk bor og ferdes har en positiv verdi, synes å være et gjennomgående trekk både i tid og rom, i henhold til litteraturen. For nordmenn virker det også som om hensyn til *lys, skygge* og *utsikt* har større betydning enn i andre land, noe som kan forklares med mer skrått innfallende lys på nordlige breddegrader, og med nordmenns åpenbart nærmere tilknytning til naturen enn folk i andre land har.

Figur 4: Planlegging har ulike tidsperspektiv og ulike effekter. På dette stedet litt nord for Ski sentrum i Akershus, kan vi reflektere over ca. 150 års planleggingsarbeid. Midt på bildet ser vi en jernbanelinje. Det er Østfoldbanen, eller Smaalensbanen som den het da den ble planlagt tidlig i 1870-årene, før åpningen i 1879. Da banen trengte seg fram sydover gjennom kulturlandskapet, et landskap som stort sett allerede var i bruk, ga den premisser for hvordan strukturen i lokalsamfunnene skulle være, og disse premissene har hatt gyldighet siden. I forgrunnen jobber gravemaskiner på en ny, parallell høyhastighetslinje, Follobanen. Den vil gi nye, langsiktige premisser, blant annet fordi samlet transportkapasitet øker og lokalsamfunnene rykker tidsmessig nærmere Oslo. I bakgrunnen på bildet ser vi litt av lokalsamfunnet Ski. Der har blant annet boligplanleggingen hatt kortere tidsperspektiver. Omfang og utforming har variert med tidens behov, preferanser og muligheter og gitt en blandet bebyggelse. Øverst til høyre sees et tidlig tilløp til urbane blokker i det som for noen tiår siden var stasjonsbyens utkant. Vår tids utbyggere reiser imidlertid leilighetsbygg i stort tempo rundt stasjonen, som ligger utenfor bildet til venstre. Her som andre steder er det ulike planleggingshorisonter som virker samtidig. (Foto: Øivind Larsen 2018)

Mye av det som kan måles mer eller mindre eksakt, kan blant annet visualiseres ved hjelp av geografiske informasjonssystemer (GIS). Da kan man lettere utarbeide kartgrunnlag og tredimensjonale modeller for planleggingsarbeid. Men det er en rekke miljøfaktorer som vanskelig lar seg måle med eksakte metoder. Mye av dette har med helse og trivsel å gjøre.

Vi mangler egentlig også et egnet begrepsapparat for å drøfte en del av disse miljøfaktorene og effektene av dem. Ord kan bety forskjellig og oppfattes ulikt, alt etter hvordan de brukes og av hvem. Dessuten er alt som har med miljø, boliger, trivsel og helse å gjøre, ofte omgitt av en retorikk som på en kraftfull måte kan påvirke resultater og effekter. Uegnede begreper kan også brukes for å forvirre.

Ved Videnskaps-Akademiets seminar påpekte byplanleggeren Peter Butenschøn hvordan man tidligere hadde gått ut fra at det var et tydelig motsetningsforhold mellom bymiljø og folkehelse. Den helsepolitiske prioriteringen ble i tråd med dette å legge til rette for at folk skulle kunne komme seg ut, fort og greit, for rekreasjon. Men så har utviklingen gått slik at samfunnsveksten er blitt sterkt urban, tross datidens helsepolitiske anbefalinger (6). Nå blir tiltak for urban rekreasjon viktigere.

Ved seminaret var det flere innlegg om urbant landbruk. Det spørs om ikke det å blande inn matproduksjon i bymiljø egentlig var en avsporing fra det som egentlig var seminarets anliggende, nemlig hvordan planlegge bymiljøet for best mulig helse og trivsel for flest mulig. Kolonihager og hobbydyrking har vi hatt i lang tid, uten at det har påvirket planleggingsarbeidet i særlig grad. Det er neppe mangelen på urbant landbruk som er hovedmotstanderen for helse- og trivselsfremmende planleggingsarbeid. Det er noe annet som er elefanten.

Helhetlig planlegging

Hvis man tenker på norsk planleggingshistorie og ser på langtidseffektene, kan man bli slått av hvordan f. eks. boligområder som er vokst fram som følge av en helhetlig og konsekvent planlegging, ofte har stått seg best opp gjennom tidene. Det kan gjelde mange av boligstrøkene i hovedstaden fra 1880- og 1890-årene, Torshov og Ullevål Hageby fra første del av 1900-tallet, og Lambertseter fra etterkrigstiden. En av årsakene kan være at helhetsplanleggingen har gitt utformingen av byrommet utenom selve boligene en varig identifikasjon, trygghet og forutsigbarhet som man ikke oppnår der hus forsvinner og hus kommer, og når det er svak omforent og langsiktig styring av hvordan byrom og funksjon skal være.

Enten folk flest liker det eller ikke, er det en nasjonal målsetting at folkevekst bør skje ved fortetting rundt knutepunkter (5). Argumentasjonen for og mot dette prinsippet skal vi la ligge her. Det er lettere å få til en god slik utvikling hvis man kan starte fra begynnelsen og anlegge knutepunktene samtidig. De nye områdene for arbeidsplasser, boliger og servicefunksjoner langs den nye bybanen i Bergen, åpnet fram til Flesland i 2017, er i så måte vel verd å studere.

Figur 5: Råstølen sydvest for Bergen er et av de stedene der man kan studere hvorledes helhetlig planlegging i et relativt jomfruelig terreng kan gi muligheter for å omsette moderne kunnskaper om planlegging i praksis. (Foto: Øivind Larsen 2018)

Det er objektivt sett god plass i Norge. Hvorfor er det så vanskelig å få til helhetlig planlegging som i mindre grad berører samfunn som er der fra før? Er det også her en elefant i rommet?

Arkitektur og byplanlegging er også kunst

Det blir slått hardt ned på dersom noen tar en tussj og tegner briller på kunstmuseets portretter eller river ut sider av bibliotekets bøker. Det er hærverk. Slik gjør man ikke. Denne allment aksepterte holdningen gjelder bare i begrenset grad for arkitektur og byplanlegging, selv der det ligger en betydelig kunstnerisk innsats bak utformingen. God planlegging, god arkitektur og god design tilfører resultatet en kunstnerisk verdi, dvs. en mening eller et budskap som strekker seg ut over det det er i seg selv.

Det har vært skiftet mange vinduer i Norge uten at det estetiske aspektet har vært vurdert. Fasader kan bli seende ut som ansikter der øynene er klort ut. Hus kan få nye naboer med arkitektoniske uttrykk som skurrer i helheten. Byplanleggeren Camillo Sitte (1843-1903) i Wien sendte sjokk-

Figur 6: Plassen foran inngangen til Rikshospitalet i Oslo fra 2000 har flere funksjoner enn å være plassen foran sykehusinngangen. Den er også del av en kunstnerisk visjon (10) og har som sådan en funksjon som vil bli ødelagt dersom plassen bebygges, slik det er lagt opp til i 2018. (Foto: Øivind Larsen 2018)

bølger ut i europeisk byvekst rundt 1900 ved å legge vekt på *byrommet* og dets kunstneriske utforming. Bydelen Lindern i Oslo ble f. eks. oppført etter Sittes prinsipper og er blitt meget vellykket. Gjennom vekten på byrommet er boligene funksjonelt blitt større enn seg selv. Hvorfor er Sittes tanker kommet under press?

Et eksempel på kunst som kan gå tapt: Da det nye Rikshospitalet i Oslo sto ferdig i 2000, var det basert på vinnerukastet fra Medplan «Det humanistiske sykehus». Modellen til sykehuset er fortalt å skulle være en fungerende byorganisme som en småby i Italia. Siena i Toscana skal ha vært forbildet, med byrom som innga trygghet og trivsel. Plassen utenfor skulle være som Sienas Piazza del Campo. Man skulle bli vennlig mottatt med sykehusfløyene som utstrakte armer. Det var altså et vinnerutkast som ble lagt til grunn, der denne kunstneriske visjon ble tillagt stor vekt.

Hvis vi ser på utbyggingsplanene fra 2018 (9, fig. 12) forutsettes plassen foran Rikshospitalets inngang nå å bli tomt for et stort nybygg. Da blir en viktig del av vinnerprosjektets kunstneriske visjon om det humanistiske

sykehus borte. Hvorfor er året 2000 glemt i 2018? Er det en usynlig elefant også her?

Utbyggerstyrt stedsutvikling

For seksti år siden, i 1958, skrev redaktør Knut Bidstrup i det dansk-norske tidsskriftet *Byplan* en lederartikkel, der innledningsavsnittet lød slik (7):

«Megen herlig forargelse er groet af den skandale, det var, da byen København i slutningen af forrige århundrede brød gennem sine volde og svinede store jomfruelige arealer til med afskyelig slum. For enhver måtte jo kunne se, at de nye kvarterer var slum fra starten, og at det var en forbrydelse, der blev begået her. Lad så endda være, at den tids byggerøvere ikke undså seg for noget. De var ret beset kun værgeløse ofre for deres profitbegær – hvilket den dag i dag anses for en af de mest formildende af alle formildende omstændigheder – men, at myndighederne så gennem fingre med, hvad der foregik? Det har man derimod vanskelig med at forstå..»

Vi skal ikke beskyldte dagens norske utbyggere for å ville bygge framtidens slum. Det vi imidlertid må konstatere, er at planleggingsarbeidet sakte med sikkert er glidd over i utbyggerens hender. Myndighetenes oppgaver er samtidig glidd motsatt vei, fra å være proaktive samfunnsplanleggere til å bli reaktive kontrollører som tilser at prosjektene som legges fram, er i samsvar med gjeldende regelverk. Dette regelverket er i sin tur under stadige angrep fra utbyggere som søker politisk støtte for forenklinger som i neste omgang kan bety tilbakeskritt for hensynet til helhet, bymiljø, helse og trivsel.

Prosjektbasert byutvikling har knesatt seg selv som et bærende prinsipp for det som skjer i norske kommuner. Det har simpelthen vært nødvendig å utarbeide en egen fagbok om det (8). Vi må forstå at kommersielle hensyn veier tungt i prosjektbasert byutvikling. Det ligger i sakens natur. Vi skal ikke fraskrive kommersielle utbyggere samfunnsansvar, men kontrollen med at de virkelig tar dette ansvaret, bør skjerpes i tilsvarende grad som planleggingen overlates til eksterne aktører.

Det må dessuten tas bevisste grep på overordnet plan for å sørge for at det blir vedtatt retningslinjer som tar vare på helhetsperspektivet og ser til at de overgripende planene man har lagt, virkelig følges, selv om detaljplanleggingen er prosjektbasert.

Når vi snakker om eller leser om steds- og byutvikling i det moderne Norge, er det lett å få inntrykk av at det er de kommersielle aktørene, de profesjonelle utbyggerne som er hovedmotstanderne når det skal tas hensyn til miljø, helse og trivsel. Dette er neppe riktig. De store utbyggerne kan råde over betydelig faglig kompetanse og det verktøy som trengs for å planlegge langsiktig, for større områder og på en god måte. De kan sette sine

kunnskapsressurser om i praksis, dersom de overordnede retningslinjene gir dem anledning til det.

Det vil imidlertid være store forskjeller rundt om i landet. Noen steder, som i de store byene, er det ofte bygningsmyndigheter som har tilsvarende planleggingskompetanse og som matcher utbyggenes ekspertise i planarbeidet. I mindre kommuner kan det av naturlige grunner være mindre av kommunal fagkompetanse. Det blir da ikke så lett å gjennomføre langsiktig områdeplanlegging på en kvalifisert måte, og særlig ikke hvis kapasiteten går med til å vurdere og kontrollere innkomne planer. Man kan få en klattvis utbygging, styrt av grunneiere og utbyggere, der hensynet til et velfungerende fellesskap blir svekket. Det kortsiktige vinner over det langsiktige.

Det kan også hende at utbyggingsplaner er så store at dimensjonene og summene man snakker om, langt har overskredet referanserammene hos saksbehandlere og politikere. Milliarder kan være på alles lepper, uten at man helt ser for seg hvor mye dette er. Denne faktoren gir faktisk et spillerom for uansvarlighet som det er grunn til å være årvåken overfor.

I alle kommuner må man forholde seg til spillereglene i det demokratiske systemet. Det fordrer faglig innsikt også hos *politikerne*. De må ha en kunnskapsbasert forståelse av byggesaker som veier tyngre enn de mer sjablongmessige partipolitiske prinsipper. Dette kan variere, men med godt samarbeid partene imellom og et felles ønske om å utvikle lokalsamfunnet best mulig, kan man få til mye bra.

Når det hender at det går galt, slik norsk lokalpresse kan fortelle om nærmest kontinuerlig – hvorfor? Er det fortsatt en elefant tilstede?

Elefanten

Det er neppe utbyggere generelt som er elefanten i rommet når byggeplaner diskuteres. Det er sannsynligvis flere elefanter. Mektige enkeltpersoner eller grupperinger i administrasjon og politikk kan være slike elefanter. Likeledes har vi i vårt samfunn markedets «usynlige hånd» i Adam Smiths forstand.

Det er sannsynligvis de *uansvarlige profittjegerne* som er den største elefanten. Utbyggere som har til fingerspissene med innøvde teknikker for å overtale grunneiere, forme folkemening, hanks politikere, avfeie innvendinger, tøye regelverkets grenser, bygge billigst mulig, pulverisere ansvar når klagen kommer, og om nødvendig ta runder i rettsvesenet etterpå som en integrert del av forretningsdriften. Lokalpressen kan gi daglige eksempler, hvis man har øye for slik lesning.

I enkelte lokalsamfunn er utbyggerne selv hjemmehørende annetsteds. Da kan deres oppførsel i byggesaker være preget av nettopp dette – det er ikke her de selv skal leve videre etterpå.

Vi finner uansvarlige og kyniske utbyggere over hele landet. Men kanskje er de av og til ikke så lette å finne, fordi firmaene ikke lenger eksisterer. Denne typen ansvarsunndragelse kan også sees som *part of the game* – en del av planleggingssystemet.

Våpenet

Er det da ikke noen muligheter for effektiv elefantjakt, slik at man kan sikre hensyn til langsiktighet, helse, trivsel og mye annet som er immaterielt, men likevel viktig?

Det er det. Hvis bygningsmyndighetene virkelig *braker* de mulighetene især *plan- og bygningsloven* gir, vil man faktisk være ganske godt rustet (11).

I planleggings saker bør kommunene ta makten tilbake, slik de har muligheter for.

Litteratur

1. Hoem S. Knutepunktfortetting. *Fremtid for fortiden* 2018; 46(1):3.
2. Hvidsten I. Stasjonsbyer i skvis. Erfaringer med Regional plan for areal og transport i Oslo og Akershus. *Fremtid for fortiden* 2018; 46(1): 4-8.
3. Mollestad JC. Alvorlig knutepunktfeber på Stabekk. *Fremtid for fortiden* 2018; 46(1): 9-11.
4. Aamodt G. *Hvordan få kunnskap om sammenhenger mellom bymiljø og helse*. Dnva-symposium 31.10.2017. Utdelt sammendrag.
5. Larsen Ø, Ridderström G, Nylenna M. *Planlegging for helse og trivsel*. Bergen: Fagbokforlaget, 2018.
6. Butenschön P. *Byutvikling som helsepolitikk*. Dnva-symposium 31.10.2017. Utdelt sammendrag.
7. K.B. (Knud Bidstrup). Slum på en ny facon. *Byplan* 1958; 10: 57.
8. Børud E, Røsnes AE. *Prosjektbasert byutvikling*. Bergen: Fagbokforlaget, 2016.
9. Kåresen R. Ullevål – fra vikingetidens gårdsanlegg til nedleggingsstruet sykehus. *Michael* 2018; 15: 124–39.
10. Fyrand O. Rikshospitalet – det humanistiske sykehus? I: Natvig JB, Børdahl PE, Larsen Ø, Swärd ET. (red.) *De tre Riker – Rikshospitalet 1826-2001*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2001.
11. Ridderström G. Fysisk planlegging i Norge – et komplekst system. *Michael* 2018; 15: 120–3.

Øivind Larsen

Institutt for helse og samfunn

Universitetet i Oslo

oivind.larsen@medisin.uio.no